

VOETEN IN DE AARDE.
RADICALE GROENE DENKERS
Frederik Janssens & Ullrich Melle
Hadewijch/Van Arkel, 1996

Voeten in de aarde is een titel die de overleden joodse filosoof Emmanuel Lévinas waarschijnlijk zou hebben doen schrikken. 'L'implantation dans un paysage, l'attachement au *Lieu* (...) c'est la scission même de l'humanité en autochtones et en étrangers. Et dans cette perspective la technique est moins dangereuse que les génies du *Lieu*. La technique supprime le privilège de cet enracinement et de l'exil qui s'y réfère (...), [elle] nous arrache aux superstitions du *Lieu*.' schreef hij in *Heidegger, Gagarine et nous*.

De auteurs van dit boek laten zich niet door zo een voorstelling van zaken beetnemen. Ze situeren zich liever in dat middenveld tussen diegenen die techniek uitsluitend zien als een kans om de mens van de beperking van het bijgeloof en van de gevaren van de vreemdelingenhaat te bevrijden die schuilen in een eng begrepen verbondenheid met het *oord*, met de *plek*, en diegenen die daarentegen de door hen hoog geprezen traditie en bloedverwantschap bedreigd zien door de uniformiserende en universaliserende techniek. Hoewel ze het eerste, emancipatorische, karakter erkennen en loven, worden de auteurs daarom nog niet de onvoorwaardelijke apologeten van de techniek. Wat baat het om met Lévinas te zeggen dat de bijbel enkel maar kennis heeft van 'une Terre Sainte', wat baat het om ons erover te verheugen, nog steeds met deze filosoof, dat één uur lang een mens [Gagarine] buiten alle horizons heeft bestaan. Tussen de beperkte horizon van de bloedverwantschap en een kosmische 'plek' die alle horizons overschrijdt, kiezen ze voor een *leefbare* wereld. Gedreven door dit bescheiden

project - een antwoord trachten te geven op de vraag 'Hoe te leven *op aarde*' (cursivering door mij) - hebben de auteur (met uitzondering van de Indische activist Vandana Shiva) deelgenomen aan de bijeenkomsten van de 'studiegroep groene filosofie'. Het boek stelt een gemeenschappelijk werk voor waarin verschillende 'radicaal-ecologische' denkpluizen uit de doeken worden gedaan. Een eerste verdienste van de auteurs, gezien de keuze die ze hebben gemaakt, is dat ze zich niet willen verschuilen achter het comfortabele a-politieke veld van een 'wetenschappelijke ecologie'. De radicaliteit van deze denkpluizen - sociale ecologie, diepe ecologie, ecofeminisme en spirituele ecologie - bestaat volgens Ullrich Melle en Jef Peeters, die de inleiding hebben verzorgd, uit de overtuiging dat de ecologische crisis mensen voor *fundamentele* keuzes plaatst waardoor ze geen bevredigende antwoorden kunnen vinden binnen de huidige socio-economische instituties, die dan ook verantwoordelijk worden gesteld voor de crisis. Een tweede verdienste is dat ze de kritiek op deze radicaliteit niet hebben verdoezeld en herin het boek hebben willen integreren. Waardoor de bundel in zijn educatieve waarde aanzienlijk werd verrijkt. Hoewel de ruimte tussen pro en contra in het boek erg ongelijk is verdeeld, biedt dit kritisch, door Marian Deblonde overtuigend georkestreerd, de lezer het vermogen om even afstand te nemen van de voorgestelde denkpluizen vooraleer hem aan het denkwerk te laten beginnen.

De keuze van de auteurs is onder andere gegaan naar de dialectisch geïnspireerde natuurfilosofie van Murray Bookchin die grondig en helder uiteengezet wordt door Roger Jacobs. Bookchins sociale ecologie steunt fundamenteel op een 'dialectische rede', een 'doelgericht evolutieproces' en een 'ontologische ethiek' die

weliswaar vandaag de dag vele wetenschappers en ethici zouden doen huiveren. Dit is een moeilijk leesbaar stuk dat de meer filosofisch geschoolde lezer zou moeten aanspreken. Zijn pleidooi voor een libertaire technologie, een municipale economie en een directe democratie zal de niet-filosofen ongetwijfeld meer interesseren, maar zij staan dan verder ook niet stil bij Bookchins dialectische natuurfilosofie. Een natuurfilosofische fundering van de organisatie van de samenleving, of die nu dialectisch of reductionistisch is, bezondigt zich aan eenzelfde *verzelfstandiging* van haar begrippen, zodat Roger Jacobs de reductionist mijns inziens moeilijk kan verwijten begrippen uit de natuurlijke natuur 'klakkeloos' op de menselijke natuur toe te passen.

De relaties tussen machtsverhoudingen en techniek die in het werk van de Duitse Otto Ullrich worden ontleed, zijn door Jef Peeters uit de doeken gedaan. 'Techniek als verankering van macht', 'schaarste' en 'contraproductiviteit' zijn de sleutelementen die hier, in het zog van Illich's werk, de maatschappijkritiek van Otto Ullrich bepalen. De weigering van Otto Ullrich om de polarisatie links-rechts als achterhaald te beschouwen, zal voor de 'groene' lezers uitdagend worden, zeker wanneer ze ook zullen vernemen dat Ullrich de 'ecologische modernisering', die alle heil verwacht van een simpele technologische ingreep, als een illusoire oplossing beschouwt voor de milieucrisis. 'Groen' lijkt voor Ullrich dan ook niet ver van 'rood' te zijn, voor zover de illusie wordt opgegeven dat de ontwikkeling van de productiekrachten de mogelijksvoorwaarde vormt voor het socialisme begrepen in termen van 'machtsvrije associaties van solidaire individuen'. Het is zijn analyse van de productiekrachten en niet enkel van de productieverhoudingen als verankering van macht die hem van het

gangbare socialistische denkpatroon doet afwijken. Met zijn geloof in de noodzaak van een breuk met de premissen van de industriële ontwikkeling om een socialistische utopie te kunnen realiseren, voegt hij het gezelschap van de tweede Duitse denker in dit boek, Rudolf Bahro.

Ullrich Melle ontleedt de verschillende perspectieven die in het denken van Bahro als het ware worden gekristalliseerd. Naast zijn scherpe kritiek op het industriële systeem vindt de lezer er zowel een spiritualistische invalshoek die sterk aanleunt bij de New Age-denkpiste, als een ecofeministische ondertoon. In tegenstelling tot de New Age-beweging beklemtoont Bahro de politieke dimensie van het religieuze. De reddingsmogelijkheid die Bahro ziet in een herwaardering van het benedictijnendom, weliswaar gezuiverd van het repressieve monotheïsme en van een scheiding der geslachten, herinnert aan het thema van de *kleinschaligheid* dat als een Leitmotiv doorheen alle hier uit de doeken gedane denkpistes terugkomt.

Ook bij de ecofeministen treft de lezer het kleinschaligheidsthema aan. Vandana Shiva stelt al geruime tijd het sociaal en ecologisch dysfunctionele karakter aan de kaak van een op grootschalige projecten gericht ontwikkelingsmodel. Manipulatie van de natuur en masculinisering van de kennis gaan voor haar hand in hand. Ze trekt een interessante parallel tussen de polarisatie 'van buitenuit opgelegde normen/zelf-ontplooiing' en de polarisatie 'allopoïetische/autopoïetische systemen' om kracht te geven aan de thesis dat niet enkel het individu, maar ook ecosystemen en mensengemeenschappen hun aanpassingsvermogen halen uit hun neiging tot zelf-organisatie (autopoïesis). Manipulatie en masculinisering, waarbij leven en mensen worden behandeld alsof ze allopoïetische systemen waren, worden

daarom dan dysfunctioneel. Dit parallelisme staat of valt weliswaar met de overtuiging, die Shiva deelt met de meeste groenen, dat ecologische problemen 'verbonden zijn met sociale rechtvaardigheid, vrede en democratie'. Jeanneke van de Ven geeft een niet exhaustieve maar ruime bloemlezing uit de ecofeministische literatuur. De verschillende tendensen binnen het ecofeminisme zijn zo gevarieerd en soms zo verschillend (liberaal-, radicaal- en socialistisch feminisme worden hier onderscheiden) dat ze zich niet altijd zonder enige scherpe kritiek tot elkaar verhouden. Jeanneke van de Ven neemt er enkele onder de loep om een goed overzichtelijk idee te geven van de verhoudingen tussen patriërchaat, moderne wetenschap, productiviteit, vrouwen en natuur.

Verscheidenheid van levensvormen en culturen, verbondenheid met een intrinsiek waardevolle natuur, en verwerking van het zelf vormen de drie sleutelbegrippen van Arne Naess' ecosofie. Het is bijzonder verheugend om eindelijk eens een grondige, goed gedocumenteerde en genuanceerde introductie tot het denken van deze Noorse filosoof te kunnen lezen. Ullrich Melle biedt hier een unieke kans aan al diegenen die 'schrik' hebben gekregen van de diepe ecologie om een kijkje te nemen in de *juiste* dimensie van Naess' denken. Er valt geen spoor te bespeuren van ecocratie, nog niet eens van zelfopoffering. Een sprekend voorbeeld hiervan is de waardering die Naess opbrengt voor wat de Duitse filosoof Immanuel Kant een *mooie daad* had genoemd, dit is een welwillende daad die uit neigingen wordt gepleegd, in tegenstelling tot daden die uit *plicht* worden gepleegd. Geen zelfopoffering dus, wel zelfverwerking. Alles hangt af van hoe men het begrip 'zelf' invult, maar het gaat hier natuurlijk niet om de gangbare bezits-individualistische opvatting van het zelf.

Om toegang te krijgen tot Naess' inzichten hieromtrent moet de lezer een lange filosofische weg afleggen waarop hij weliswaar uitstekend door Ullrich Melle's uitleg wordt vergezeld. Ook Arne Naess stelt onze levensstijl fundamenteel in vraag wat haaks staat op de liberale opvatting dat levensstijl tot het *privé domein* behoort.

In tegenstelling tot deze radicale tendensen is Martin Lewis de mening toegedaan dat die radicaliteit een oplossing voor de crisis eerder in de weg staat. Marian Deblonde argumenteert *met* en *tegen* Lewis en maakt van de gelegenheid gebruik om gematigde en radicale ecologische posities naast elkaar te plaatsen. Zowel op wetenschappelijk als op ethisch en politiek vlak worden de tegenstellingen kort en bondig uitgelegd. De wens van de redacteurs om deze contra-radicaliteit in het boek te integreren, zou misschien aan overtuigingskracht hebben gewonnen indien zij Martin Lewis zelf aan het woord hadde gelaten. Hoe dan ook, het boek biedt een ruim pakket aan denkstof voor wie reed voor de radicale ecologie is gewonnen maar evenzeer voor wie zich niet te vlu door deze radicaliteit laat afschrikken. De kleinschaligheid nog geen garantie biedt - zoals Lewis na zijn ervaring op het vel terecht beweert - voor een vreedzame en spaarzame benutting van de natuur, stelt de radicale ecologie nog niet doorslaggevend in vraag, want haar thesis is dat kleinschalige samenlevingsverbanden een *noodzakelijke*, maar daarom nog geen *voldoende* voorwaarde vormen voor een goede mens/natuur-verhouding. Hetzelfde geldt trouwens ook voor het ideaal van een participatieve democratie dat 'groenen' meestal delen. Het baat natuurlijk niet om te beweren dat het oude democratische Griekenland niet gespaard bleef van milieuvernietiging, tenzij men nogmaals ten onrechte heeft verstaan dat participatieve democratie een voldoende voor

waarde zou zijn voor een goede mens/natuur verhouding. Anderzijds, het feit dat weinig of niet verwezen wordt naar de gangbare wetenschappelijke ecologie getuigt mijns inziens van een betreurenswaardige leemte. Het zou desalniettemin naïef zijn te geloven dat, in tegenstelling tot de radicale ecologie, de wetenschappelijke ecologie vrij zou zijn van speculaties en van waardengeladenheid. Ze bestaat zelf ook uit heel verschillende benaderingen (de community versus de functionele benadering, enz.), maar ook haar wetenschappelijke statuut als dusdanig blijft, bij H.R. Peters (A Critique for Ecology) bijvoorbeeld, een onderwerp van discussie. Tenslotte is de wetenschappelijke ecologie ook niet vrij van methodologische waardengeladenheid zoals K. Shrader-Frechette en E.D. McCoy (Method in Ecology) overtuigend hebben aangetoond. Hiermee wil ik natuurlijk niet zeggen dat de radicale ecologie hier een reden vindt om er verder op los te speculeren. Wat ik wil zeggen is dat haar speculatieve karakter en haar waardengeladenheid geen voldoende reden zijn om de radicale ecologie schouderophalend van tafel te vegen. Twee andere argumenten die Lewis aanbrengt tegen de radicale ecologie zijn enerzijds dat de inhibitie van ontwikkeling meer milieuschade met zich mee zou brengen dan ontwikkeling zelf (Marian Deblonde laat niet na er in haar kritiek op te wijzen dat de nanotechnologieën waarop Lewis' argument steunt, zelf van speculatieve aard zijn) en anderzijds dat mensen in ontwikkelingslanden die in kleinschalige samenlevingsverbanden leven zelf goederen willen die er zonder ontwikkeling nooit waren gekomen (video's, enz). Het eerste argument laat veronderstellen dat hoe meer een maatschappij technisch-industrieel 'ontwikkeld' is, hoe minder milieuschadelijk ze wordt, hoewel aangetoond is dat het de meest 'ontwikkelde' landen zijn die het meest

vervuilen. Het tweede argument is sterker want realistischer, maar het houdt geen rekening met het feit dat het verlangen naar deze goederen 'kunstmatig' wordt in stand gehouden en gestimuleerd zolang in de financiële prijs van deze goederen hun milieukost niet inbegrepen zit.

Zoals elk boek laat ook 'Voeten in de Aarde' een aantal belangrijke vragen onbeantwoord, zoals: hoe kan meer politieke participatie worden verwacht, zowel van diegenen voor wie 'het goede leven' een onbeperkte consumptievrijheid betekent, als van diegenen die de verantwoordelijkheid voor beslissingen met collectieve inslag liever aan deskundigen en politici overlaten? Hoe kan een pluralisme van ideeën omtrent het 'goede leven' samengaan met de overtuiging dat bepaalde vormen van het 'goede leven' teruggedrongen dienen te worden? Gegeven dat een meerderheid van mensen *feitelijk* sterk aangetrokken wordt door de consumptie-maatschappij, welke overtuigende kracht moet worden bedacht tegen de miljoenen consumptiestimulerende beelden die de wereld rond worden gestuurd, zodat deze meerderheid het 'goede leven' elders zou gaan zoeken in plaats van in de consumptie? Hoe kan de radicale ecologie *diegenen* overreden *die het minst overtuigd zijn* van de noodzaak anders te gaan leven, zonder aan haar radicaliteit te moeten tornen?

Het spreekt vanzelf dat de in dit boek gehouden pleidooien mede door hun relatief abstract karakter niet iedereen zullen aanspreken. Het biedt hoe dan ook een brede waaier aan kritische, ethische, sociale en politieke perspectieven, verrijkt met een zeer ruime bibliografie. Een goede steun voor allen die zich in het onderscheid tussen radicaal en gematigd ecologisch denken willen verdiepen.

Paul Gimeno